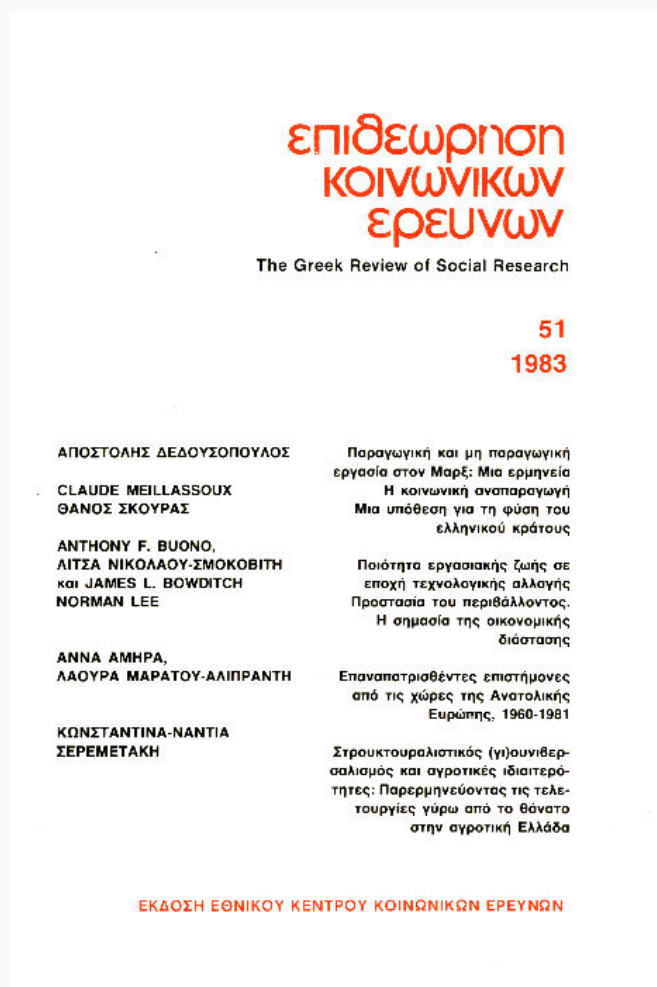

The Greek Review of Social Research

Vol 51 (1983)

51

Ποιότητα εργασιακής ζωής σε εποχή τεχνολογικής αλλαγής: συγκριτική διαπολιτιστική έρευνα σε τραπεζικούς οργανισμούς

Antony F. Buono, Λίτσα Νικολάου-Σμοκοβίτη, James L. Bowditch

doi: [10.12681/grsr.988](https://doi.org/10.12681/grsr.988)

Copyright © 1983, Antony F. Buono, Λίτσα Νικολάου-Σμοκοβίτη, James L. Bowditch

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Buono, A. F., Νικολάου-Σμοκοβίτη Λ., & Bowditch, J. L. (1983). Ποιότητα εργασιακής ζωής σε εποχή τεχνολογικής αλλαγής: συγκριτική διαπολιτιστική έρευνα σε τραπεζικούς οργανισμούς. *The Greek Review of Social Research*, 51, 59-99. <https://doi.org/10.12681/grsr.988>

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης: 1960-81

Άννα Αμηρά*
Λάουρα Μαράτου - Αλιπράντη**

Εισαγωγή

Με την απορρόφηση επιστημόνων από άλλα κράτη οι αναπτυσσόμενες χώρες αυξάνουν το επιστημονικό τους δυναμικό και βελτιώνουν το επίπεδο της επιστημονικής τους γνώσης. Παράλληλα, με τη μετάκληση ειδικών επιστημόνων από ποικίλα κοινωνικοπολιτισμικά σύνολα—με διαφορετικές αξίες, αρχές, και τρόπους αντιμετώπισης προβλημάτων—ενισχύουν το κλίμα δημιουργικής σκέψης. Η Ελλάδα πολλές φορές άντλησε ανθρώπινο δυναμικό, γνώσεις και ισχύ από τις ελληνικές κοινότητες της αλλοδαπής.

Μια από αυτές τις πηγές είναι ο ελληνισμός των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης, ο οποίος αποτελείται από οικογένειες εγκατεστημένες εκεί από προηγούμενους αιώνες, ή άτομα που απέδρασαν από την Τουρκία στις αρχές του παρόντος αιώνας ή που έφυγαν από την Ελλάδα σαν πολιτικοί πρόσφυγες κατά την περίοδο 1947-49, και εγκαταστάθηκαν εκεί.

Οι επαναπατρισθέντες Έλληνες επιστήμονες που έζησαν και σπούδασαν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αποτελούν το αντικείμενο της μελέτης που τα πορίσματά της εκτίθενται στο άρθρο αυτό. Με τους επιστήμονες αυτούς που ήρθαν στην Ελλάδα κατά το διάστημα της εικοσαετίας 1960-1980, ασχολήθηκε ιδιαίτερα το ΕΚΚΕ γιατί

* Κοινωνιολόγος, Κοινωνική Λειτουργός

** Κοινωνιολόγος

υπήρχαν ενδείξεις ότι αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά και κοινωνικοπολιτισμικά προβλήματα, περισσότερο πολύπλοκα από αυτά των Ελλήνων επιστημόνων που σπούδασαν και εργάστηκαν σε δυτικές χώρες.

Αν δεν αντιμετωπισθούν τα προβλήματα αυτά, όχι μόνο δεν θα είναι δυνατή η αξιοποίηση των εν λόγω επιστημόνων αλλά, αντίθετα, η παραξή τους θα αποτελέσει πρόβλημα για την Ελλάδα.

I. Στόχοι και μέθοδοι της έρευνας

A. Στόχοι

Τα ερωτήματα στα οποία επιδιώκει να δώσει απάντηση η έρευνα αυτή του ΕΚΚΕ είναι τα ακόλουθα:

- 1) Αν επαναπατριζονται Έλληνες επιστήμονες από τις Ανατολικές χώρες.
- 2) Ποιοί είναι αυτοί από πλευράς καταγωγής και κοινωνικο - οικονομικού επιπέδου.
- 3) Ποιά η χώρα προέλευσης και σπουδών τους.
- 4) Ποιά η επαγγελματική / έπιστημονική κατάρτιση και εμπειρία τους, και σαν επέκταση, ποιό το κέρδος για την Ελλάδα από τον επαναπατρισμό τους.
- 5) Ποιοί οι λόγοι που τους εξανάγκασαν να φύγουν από την Ελλάδα.
- 6) Ποιοί οι λόγοι επαναπατρισμού.
- 7) Ποιά τα προβλήματα ένταξης ή επανένταξής τους στον κοινωνικοπολιτιστικό χώρο της Ελλάδας.
- 8) Ποιές οι εμπειρίες τους μετά την επιστροφή τους στην Ελλάδα και τα προβλήματα ένταξής τους στον επιστημονικό-επαγγελματικό χώρο.
- 9) Ποιό το επίπεδο ικανοποίησής τους και ποιές οι προοπτικές όσον αφορά το επαγγελματικό τους μέλλον.

Ο λόγος για τη διερεύνηση των ερωτημάτων αυτών δεν ήταν απλά ο προσδιορισμός των προβλημάτων αυτών των επιστημόνων αλλά και η εξεύρεση λύσεων που θα έκαναν περισσότερο δυνατή την ένταξη, εξέλιξη και αξιοποίησή τους.

Β. Μεθοδολογία της έρευνας

Η έρευνα κάλυψε τα εξής τρία στάδια:

α) Συλλογή στοιχείων σχετικών με το σύνολο των επαναπατριζομένων—επιστημόνων και μη—από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Πηγές αυτών των στοιχείων είναι ο τύπος, διάφορες οικονομικές και πολιτικές μελέτες, σύλλογοι επαναπατριζομένων, γνώστες των προβλημάτων, νομοσχέδια και εκθέσεις αιτημάτων, κ.ο.κ.

β) Προσδιορισμός του πληθυσμού της έρευνας, δηλαδή εντοπισμός όλων των επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν την περίοδο 1960-80 και που προέρχονταν από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Σοβιετική Ένωση, Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, Ανατολική Γερμανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία). Γιά να καταρτιστεί ο κατάλογος των επαναπατρισθέντων επιστημόνων το ΕΚΚΕ συνεργάστηκε με 912 φορείς (Πίνακας Ι-1). Οι φορείς αυτοί ήσαν Υπουργεία, Νομαρχίες, Σύλλογοι, Βιομηχανίες, Τράπεζες, Ασφαλιστικές Εταιρείες, ΝΠΔΔ, Οργανισμοί, διάφορες δημόσιες υπηρεσίες, Νοσοκομεία, ΚΑΤΕΕ, Παιδαγωγικές Ακαδημίες, Ανώτερα και Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. Βασικές πηγές ήσαν οι Γραμματείες των Πανεπιστημίων όπου απευθύνονται όλοι για την αναγνώριση του πτυχίου τους και την άδεια ασκήσεως επαγγέλματος, το ΔΙΚΑΤΣΑ, το Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, η Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας, η ΥΕΕΤ και η έρευνα του Υπουργείου Συντονισμού που αναφέρεται στην απογραφή των εργαζομένων στο Δημόσιο που έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές.

Από τη συνεργασία του ΕΚΚΕ με τους παραπάνω φορείς διαπιστώθηκε η απογραφή 1.080 επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν, την περίοδο 1960-80, από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, η ΥΠΕΑ, η μόνη υπηρεσία που θα μπορούσε να μας δώσει ακριδή αριθμό των επαναπατρισθέντων επιστημόνων δεν δέχτηκε να συνεργαστεί με το ΕΚΚΕ, κι έτσι δεν μπορούμε να ξέρουμε με βεβαιότητα αν ο αριθμός αυτός πλησιάζει την πραγματικότητα. Σύμφωνα με ορισμένες όμως ενδείξεις, οι επαναπατρισθέντες επιστήμονες είναι 4.000 περίπου.¹

γ) Αποστολή του ερωτηματολογίου ταχυδρομικώς σε όλα τα άτομα του πληθυσμού της έρευνας. Επεστράφησαν συμπληρωμένα μόνον 109 ερωτηματολόγια. Η τόσο μικρή ανταπόκριση μας επιτρέπει να

1. Γ. Ταμπακόπουλος, «Ελεύθερο επαναπατρισμό ζητούν οι πολιτικοί πρόσφυγες», *Η Καθημερινή*, 20.2.1982.

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

παρουσιάσουμε μόνο: α) περίληψη των όσων έχουν δημοσιευθεί στον τύπο και τα άρθρα που έχουν γραφεί για την ομάδα αυτή των επιστημόνων, καθώς και σύνοψη των εκφρασμένων απόψεων και αιτημάτων των συλλόγων τους και β) πορίσματα βασισμένα στις εμπειρίες και απόψεις των 109 επιστημόνων που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο. Αυτές τις δύο πλευρές του θέματος καλύπτει το άρθρο αυτό.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι-1. Φορείς στοιχείων έρευνας και τρόπος ανίχνευσής τους

Με αλληλογραφία		Με απ' ευθείας επαφή	
α/α Φορείς	Αριθμός	α/α Φορείς	Αριθμός
1. Νομαρχίες	50	1. Γραμματείες ΑΕΙ	17
2. Διάφορες νομαρχιακές υπηρεσίες	366	2. Υπ. Συντονισμού (Έρευνα Μεταπτυχιακών Σπουδών)	12
3. Υπουργεία	13	3. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδας (ΤΕΕ)	1
4. ΝΠΔΔ, Οργανισμοί κοινής ωφελείας, διάφορες δημόσιες υπηρεσίες	197	4. Κατάλογοι Υπ. Γεωργίας	1
5. Τράπεζες, Ασφαλιστικές Εταιρείες	9	5. ΥΕΤ (Υψηλ. Έρευνας και Τεχνολογίας)	120
6. Ασφαλιστικά Ταμεία	18	6. ΔΙΚΑΤΣΑ	1
7. Πανεπιστήμια, ΚΑΤΕΕ, Παιδαγωγικές Ακαδημίες	40	7. ΚΕΠΠΕ (Κεντρική Επιτροπή επαναπατρισμού πολιτικών προσφύγων)	1
8. Βιομηχανίες	57		
9. Σύλλογοι	9		
Σύνολο:	759	Σύνολο:	153
		Γενικό σύνολο φορέων:	912

Γ. Πληθυσμός της έρευνας

Από τα μέσα του 18ου και σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, παρατηρείται έντονο μεταναστευτικό ρεύμα Ελλήνων προς τις χώρες της Βαλκανικής, ιδιαίτερα τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, καθώς επίσης και προς τη Ρωσία. Το 1919 οι Έλληνες που είχαν εγκατασταθεί στη Ρωσία έφτασαν τις 600.000 χιλιάδες. Από τις αρχές και μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα όμως, με τις διάφορες κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που εν τω μεταξύ συνετελέστηκαν στις χώρες αυτές, αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση. Το μεγαλύτερο δηλαδή μέρος των

Ελλήνων που είχε εγκατασταθεί στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αρχίζει νά επιστρέφει.²

Σε όσους Έλληνες παρέμειναν στις χώρες αυτές, χωρίς να υπάρχουν ακριδή στοιχεία για τον αριθμό τους, θα πρέπει να προστεθούν και οι 60.000 που εγκαταστάθηκαν εκεί ως πολιτικοί πρόσφυγες, κατά την περίοδο 1947-49.³ Τό 1975, το σύνολο των εγκατασταθέντων πολιτικών προσφύγων ανερχόταν σε 56.200 άτομα. Οι εργαζόμενοι αποτελούσαν το 58,3% του συνόλου, οι φοιτητές το 2,9%, οι μαθητές του Δημοτικού, του Λυκείου και των Μέσων Επαγγελματικών Σχολών αποτελούσαν το 15,5% και οι συνταξιούχοι το 12,9% (Βλέπε Πίνακα I-2).

Ειδικότερα από το σύνολο των εργαζομένων Ελλήνων στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, που ανερχόταν σε 32.790 άτομα, 10,3% είναι απόφοιτοι Ανωτάτων Σχολών, 13,5% απόφοιτοι Μέσων Σχολών και τέλος 34,5% είναι απόφοιτοι Επαγγελματικών Σχολών. Δηλαδή 60% είναι απόφοιτοι Ανωτάτων, Ανωτέρων και Μέσων Επαγγελματικών - Τεχνικών Σχολών (Βλέπε Πίνακα I-3).

Ο αριθμός των επαναπατρισθέντων Ελλήνων από τις σοσιαλιστικές χώρες, κατά την περίοδο 1950-1967, ανέρχεται σε 15.000 άτομα (ΚΕΠΠΕ). Στη συνέχεια, από το 1975 και μέχρι το 1979, είχαν επαναπατριστεί περί τις 20.000 Έλληνες. Παραμένουν ακόμα 34.000 περίπου άτομα, εκ των οποίων το 51,3% είναι εργαζόμενοι, το 27,1% είναι σπουδαστές, μαθητές και παιδιά προσχολικής ηλικίας και το 21,6% είναι συνταξιούχοι (Πίνακας I-4). Ορισμένα από αυτά τα στοιχεία θα έχουν ήδη μεταβληθεί. Δεν υπάρχουν όμως νεώτερα που να δείχνουν ποιές ακριδώς μεταβολές έχουν συντελεστεί.⁴ Οι περισσότεροι από τους επαναπατρισθέντες την τελευταία οκταετία έχουν εγκατασταθεί σε αστικά κέντρα. Η κατανομή τους στα διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας, σύμφωνα με στοιχεία της ΠΕΕΠΠ (Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων), έχει ως εξής:

- Αττική	13.000
- Στερεά Ελλάδα	300
- Θεσσαλία	4.000
- Δυτική Μακεδονία	1.700

2. Βλέπε Νίκος Πολύζος, *Essai sur l'émigration grecque*, Paris, Sirey, 1947, σελ. 33-46.

3. Στον αριθμό αυτό δεν συμπεριλαμβάνονται 60-70.000 άτομα που κατά την περίοδο αυτή: α) εγκαταστάθηκαν στη Γιουγκοσλαβία και β) στη συνέχεια μετανάστευσαν στον Καναδά, Αυστραλία και σε άλλες δυτικές χώρες.

4. Το σύνολο των επαναπατρισθέντων Ελλήνων μέχρι το τέλος του 1981 υπολογίζεται σε 24.000 άτομα (*Τα Νέα* 13.9.1982).

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

- Θεσσαλονίκη	4.000
- Αν. Μακεδονία	300
- Έβρος	700
- Διάφορες περιοχές	350

Επιστημονικό δυναμικό

Δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία για τον ακριβή προσδιορισμό του αριθμού των επιστημόνων που επαναπατρίστηκαν κατά την περίοδο 1960-1981. Υπολογίζεται ότι έχουν επιστρέψει γύρω στους 4.000 επιστήμονες, χωρίς να είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί ο αριθμός αυτός.⁵ Το επιστημονικό δυναμικό ανάμεσα στους 24.000 που επαναπατρίστηκαν κατανέμεται ως εξής:⁶

- Γιατροί, οδοντίατροι, μαίες	900
- Μηχανικοί διαφόρων κλάδων	280
- Καθηγητές (Μαθηματικοί, Φιλολόγοι κτλ.)	60
- Οικονομολόγοι	150
- Χημικοί-Βιολόγοι	140
- Γεωπόνοι	50
- Παιδαγωγοί	140
- Καλές Τέχνες	40
- Υπομηχανικοί διαφόρων κλάδων	1.800
Σύνολο	3.560

II. Τύπος, σύλλογοι και οργανώσεις επαναπατρισθέντων: απόψεις, προβλήματα και αιτήματα (έως 31/12/1982)

Η δεκαετία του '80 βρίσκει την Ελλάδα αντιμέτωπη με μια σειρά από νέα προβλήματα. Ύστερα από δραματικές εξελίξεις σε όλη τη διάρκεια των τεσσάρων δεκαετιών που μεσολάβησαν μετά τον πόλεμο, η χώρα φαίνεται να ακολουθεί πλέον μια σταθερότερη οικονομική και πολιτική πορεία.

Ένα από τα βασικά προβλήματα που θα πρέπει τώρα να αντιμετωπίσει η Ελλάδα είναι το πρόβλημα του Απόδημου Ελληνισμού. Μια από τις συνέπειες των τραγικών καταστάσεων που δημιούργησε ο εμφύλιος πόλεμος 1946-1949 ήταν και η φυγή ενός μέρους του πληθυσμού της Ελλάδας στις σοσιαλιστικές χώρες. Οι άνθρωποι αυτοί ανα-

5. Βλ. Γ. Ταμπακόπουλος, *όπ. παρ.*

6. Α. Τόλιου, «Πολιτικοί πρόσφυγες, πολίτες Β' κατηγορίας», *Τα Νέα*, 13.9.1982.

Άννα Δημήτρα, Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι-2: Κανονισμός των πολιτικών προσφύγων κατά χώρα εγκατάστασης και κατηγορίες (1975)

Χώρα	Σύνολο Προσφύγων							Μη εργαζόμενοι
	Ανήλικα από 0-7 χρόνων	Μαθητές Δημοτικού Σχολείου	Μαθητές Λυκείου Μέσης Σχολής	Μαθητές Επαγγελματικών-Τεχν. Σχολών	Φοιτητές	Εργαζόμενοι	Συνταξιούχοι	
Ανατολική Γερμανία	52	105	40	38	52	1.150	35	28
Βουλγαρία	318	484	166	182	258	4.050	1.250	92
Ουγγαρία	384	415	95	116	85	2.780	850	75
Πολωνία	680	885	390	290	125	4.950	1.400	280
Ρουμανία	468	489	120	88	195	2.860	1.200	180
Σοβιετική Ένωση	1.200	1.580	480	505	645	8.600	1.460	530
Τσεχοσλοβακία	1.350	1.620	390	225	265	8.400	1.100	150
Σύνολο	4.452	5.578	1.681	1.444	1.625	32.790	7.295	1.335
Ποσοστά κατηγοριών στο σύνολο	7,9%	9,9%	3,0%	2,6%	2,9%	58,3%	12,9%	2,5%

Πηγή: ΚΕΠΠΕ (Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας).

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι-3. Κατανομή των απασχολουμένων πολιτικών προσφύγων κατά χώρα εγκατάστασης και επίπεδο εκπαίδευσης (1975)

Χώρα	Διπλωμα- τούχοι Ανω- τάτων Σχο- λών	Διπλωμα- τούχοι Μέ- σων Τεχνι- κών Σχολών	Διπλωμα- τούχοι Επαγ- γελματικών Σχολών	Ειδικευμέ- νοι εργάτες	Ανειδίκευ- τοι εργάτες	Σύνολο εργαζομέ- νων
Ανατολική Γερμανία	121	140	675	214	—	1.150
Βουλγαρία	450	280	1.240	1.650	430	4.050
Ουγγαρία	144	910	890	636	200	2.780
Πολωνία	410	430	1.680	1.970	460	4.950
Ρουμανία	380	184	1.100	1.080	116	2.860
Σοβιετική Ένωση	1.300	2.200	2.450	2.050	600	8.600
Τσεχοσλο- βακία	580	290	3.660	3.720	250	8.400
Σύνολο	3.385	4.434	11.595	11.320	2.056	32.790
Ποσοστά κατηγοριών στό σύνολο	10,3%	13,5%	35,4%	34,5%	6,3%	100%

Πηγή: ΚΕΠΠΕ (Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας).

ζήτησαν εκεί καταφύγιο για καθαρά πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους.

Οι Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, στο σύνολό τους, έχουν υποβάλει αίτηση επαναπατριsmού. Από το 1975 μέχρι σήμερα, όπως ήδη αναφέραμε, υπολογίζεται ότι έχουν επαναπατριστεί 24.000 περίπου άτομα.⁷ Οι πολιτικοί πρόσφυγες, κατά τον επαναπατριsmό τους, αντιμετωπίζουν συνήθως προβλήματα στέγασης, επαγγελματικής αποκατάστασης και ψυχολογικής προσαρμογής στο ελληνικό περιβάλλον. Ιδιαίτερα οι επιστήμονες, βρίσκονται αντιμετώπι με μια σειρά προβλήματα που άμεσα ή έμμεσα σχετίζονται με την επαγγελματική αποκατάστασή τους: αναγνώριση των πτυχίων τους ως ισotίμων με τα ελληνικά, πράγμα για το οποίο συχνά είναι υποχρεωμένοι να δώσουν εξετάσεις, εξεύρεση εργασίας ανάλογης με την επιστήμη τους και εκμάθηση, σε ορισμένες περιπτώσεις, της ελληνικής γλώσσας.

Πρίν προχωρήσουμε στη λεπτομερέστερη παρουσίαση των ειδικότερων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι επαναπατριζόμενοι επιστήμονες, θα προδούμε σε μια γενική έκθεση των βασικών προβλημά-

7. Βλ. Α. Τόλιου, όπ. παρ.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι-4. Κατάσταση των πολιτικών προσφύγων κατά χώρα εγκατάστασης (30.6.79)*

Χώρα	Επαναπατρι- τριζόμενοι	Παρα- μένουν	Εργαζό- μενοι	Σπουδαστές, μαθητές και παιδιά προ- σχολικής ηλι- κίας	Συντα- ξιούχοι
Σοβ. Ένωση	10.000	5.000	2.750	1.050	1.200
Τσεχοσ/κία	3.400	9.100	4.400	3.200	1.500
Ουγγαρία	430	4.000	2.300	900	800
Βουλγαρία	1.300	4.600	2.050	1.200	1.350
Ρουμανία	1.600	4.000	1.850	850	1.300
Πολωνία	2.400	5.800	3.000	1.650	1.150
Λ.Δ.Γ.	300	1.600	1.150	375	75
Σύνολο	19.430	34.100	17.500	9.225	7.375
Ποσοστά κατηγοριών στο σύνολο των παραμε- νότων		100%	51,3%	27,1%	21,6%

* Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπ. Δημόσιας Τάξης μέχρι την ίδια ημερομηνία επαναπατρίστηκαν 21.304. Η διαφορά των 1.900 περίπου πολιτικών προσφύγων, σε σύγκριση με τα στοιχεία της ΚΕΠΠΕ, προέρχεται από τον αριθμό των προσφύγων που επαναπατρίστηκαν από τη Δυτική Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Αλβανία και άλλες χώρες της Δυτ. Ευρώπης.

Πηγή: ΚΕΠΠΕ (Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας).

των και δυσκολιών που συναντούν όλοι οι επαναπατριζόμενοι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες—επιστήμονες και μη—θασίζόμενοι στις διάφορες δημοσιεύσεις, άρθρα, δηλώσεις κτλ. στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο. Έτσι, θα έχουμε μια πληρέστερη και ολοκληρωμένη εικόνα της κατάστασης που επικρατεί και θα συμβάλουμε, κατά το δυνατόν, στην κατανόηση και αντιμετώπιση ενός από τα πιο χαρακτηριστικά και πολύπλοκα θέματα της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Α. Γενικά προβλήματα

1. Νομοθετική ρύθμιση του προβλήματος⁸

Το νομικό πλαίσιο της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί μετά τον εμφύλιο πόλεμο αποτέλεσε το Γ' ψήφισμα της 18.6.1946 «Περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν»

8. Με την Υπουργική Απόφαση 106841, ΦΕΚ 1, τεύχος δεύτερο της 5.1.1983,

μαζί με τον Αναγκαστικό Νόμο 509 της 27.12.1947 «Περί μέτρων ασφαλείας του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας της ελευθερίας των πολιτών».

Σήμερα, μετά από 33 χρόνια, δεν έχει ακόμα ρυθμιστεί νομοθετικά το θέμα του επαναπατρισμού και ισχύει το καθεστώς που προβλέπεται από το Νομοθετικό Διάταγμα 4234 της 30.7.1962 «Περί ρυθμίσεως θεμάτων αφορώντων την ασφάλειαν της χώρας» και από τον νόμο 233 της 10.12.1975 «Περί εκκαθαρίσεως συντακτικών πράξεων και ψηφισμάτων».

Έτσι, εξακολουθεί να εφαρμόζεται ο ατομικός επαναπατρισμός, δηλαδή η «κατά περίπτωση» εξέταση κάθε αίτησης καθενός που ενδιαφέρεται να επαναπατριστεί.

Ο «ελεύθερος επαναπατρισμός» και οι «ελεύθερες επισκέψεις» στην Ελλάδα, αποτελούν τα κύρια αιτήματα των πολιτικών προσφύγων.

Για το σκοπό αυτό, έχει ήδη κατατεθεί στη Βουλή Σχέδιο Νόμου (από την 10.1.1976) που, όταν ψηφισθεί, θα ρυθμίζει νομοθετικά το όλο πρόβλημα του επαναπατρισμού και θα επιλύει όλα τα ζωτικής σημασίας σχετικά θέματα.

2. Απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας⁹

Με το ψήφισμα ΛΖ' της 7.12.1947 «Περί αποστερήσεως της ελληνικής ιθαγενείας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εις το εξωτερικόν» και στη συνέχεια με τα Νομοθετικά Διατάγματα 3370/1955 και 4234/1962 αφαιρέθηκε, από το 1948 έως το 1963, η ελληνική ιθαγένεια σε 22.266 Έλληνες που εγκαταστάθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Από αυτούς οι περισσότεροι απέφυγαν να πάρουν την ιθαγένεια της χώρας εγκατάστασής τους και παρέμειναν «πρόσφυγες» και «ανιθαγενείς».

Το νομικό καθεστώς της στέρησης της ιθαγένειας εξακολουθεί να παραμένει άθικτο.

επιτρέπεται ο ελεύθερος επαναπατρισμός των Ελλήνων από τις ανατολικές χώρες και απλουστεύονται οι διαδικασίες επιστροφής τους.

9. Με την Υπουργική Απόφαση 106841, ΦΕΚ 1, τεύχος δεύτερο της 5.1.1983 αποδίδεται η ελληνική ιθαγένεια σε όλους τους Έλληνες που κατέφυγαν στην αλλοδαπή ως πολιτικοί πρόσφυγες κατά την περίοδο 1946-1949, στις συζύγους και στους κατιόντες αυτών.

Οι πολιτικοί πρόσφυγες στο Σχέδιο Νόμου που έχουν καταθέσει, προτείνουν:

- α) Νομοθετική ρύθμιση του προβλήματος της απόδοσης της ιθαγένειας και ανάκληση όλων των σχετικών αποφάσεων.
- β) Κατάργηση όλων των απογορευτικών μέτρων εις βάρος εκείνων που, ενώ διατηρούν την ελληνική ιθαγένεια, αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα με όσους την έχουν στερηθεί.

3. Μεταφορά των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων

Ένας από τους βασικούς λόγους που εμποδίζει πολλούς πολιτικούς πρόσφυγες συνταξιούχους και μεσήλικες να εγκατασταθούν στην Ελλάδα είναι το συνταξιοδοτικό. Οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες, σε όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στις Ανατολικές χώρες, πλήρωναν ανελλιπώς τις ασφαλιστικές τους εισφορές. Ζητούν επομένως, κατά τον επαναπατρισμό τους, να έχουν τη δυνατότητα μεταφοράς των συντάξεών τους, καθώς επίσης και των ασφαλιστικών τους δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι από τους 4.500 ηλικιωμένους που έχουν επαναπατριστεί μόνον οι 1.500 παίρνουν σύνταξη.

Την 1η Απριλίου 1978 υπογράφηκε διακρατική σύμβαση με μια από τις σοσιαλιστικές χώρες, τη Βουλγαρία, που επέτρεπε τη μεταφορά των συνταξιοδοτικών δικαιωμάτων στους δικαιούχους και την καταβολή των συντάξεών τους σύμφωνα με την τρέχουσα ισοτιμία του βουλγαρικού νομίσματος προς τη δραχμή. Παρ' ότι η συμφωνία αυτή αποτελεί ένα σημαντικό δήγμα για την επίλυση του βασικού αυτού θέματος — και θα πρέπει να γίνουν παρόμοιες διακρατικές συμφωνίες και με τις υπόλοιπες σοσιαλιστικές χώρες — εν τούτοις υπάρχουν ορισμένες παραλείψεις. Στην παράγραφο 3 του 1ου άρθρου, π.χ., αναφέρεται ότι άτομα που επαναπατρίστηκαν από τη Βουλγαρία πριν τη συνταξιοδότησή τους, χάνουν τα συνταξιοδοτικά τους δικαιώματα. Η σύμβαση δηλαδή αφορά μόνο τους συνταξιούχους που επιστρέφουν, ενώ είναι διεθνώς αποδεκτό ότι συντάξεις και ασφαλιστικά δικαιώματα αποτελούν ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο.¹⁰

10. Οι διεθνείς συμβάσεις 118/6.6.1962 και 48/4.6.1975 αναφέρονται στην καθιέρωση ενός καθεστώτος σεβασμού των ασφαλιστικών δικαιωμάτων των εργαζομένων (Convention concernant l'établissement d'un régime international de conservation de Droits à l'Assurance - Invalidité - Vieillesse - Décès) οι οποίες αποτελούν το εσωτερικό δίκαιο των χωρών μελών του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται και οι χώρες που κατέφυγαν οι πολιτικοί πρόσφυγες και οι οποίες έχουν επικυρωθεί από αυτές.

Σύμφωνα με στοιχεία της ΚΕΠΠΕ (Κεντρική Επιτροπή Πολιτικών Προσφύγων Ελλάδας) υπάρχουν σήμερα στη Βουλγαρία 5.100 πολιτικοί πρόσφυγες, από τους οποίους 2.000, ενώ είναι συνταξιούχοι, δεν επαναπατριζονται. Το φαινόμενο αυτό οφείλεται πρώτα στο γεγονός ότι οι συντάξεις που τους χορηγούνται είναι πολύ χαμηλές σε σχέση με το υψηλό κόστος διαβίωσης που επικρατεί στην Ελλάδα και δεύτερον στο ότι οι συνταξιούχοι είναι συνδεδεμένοι με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς τους για τον επαναπατρισμό των οποίων δεν υπάρχουν οι απαραίτητοι οικονομικοί όροι στη σύμβαση που υπογράφηκε. Η Σοβιετική Ένωση δίνει επίσης στους συνταξιούχους που επαναπατριζονται ένα επίδομα αντί σύνταξης, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα για τους υπόλοιπους να μεταφέρουν τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά τους δικαιώματα στην Ελλάδα.¹¹

Τέλος, η Τσεχοσλοβακία δίνει μόνο σε 120 συνταξιούχους που επαναπατρίστηκαν χρηματικό μηνιαίο επίδομα (ΚΕΠΠΕ).

Οι επαναπατριζόμενοι Έλληνες ζητούν από την κυβέρνηση τις ακόλουθες ρυθμίσεις:

- α) Δυνατότητα μεταφοράς των συντάξεων και των συνταξιοδοτικών τους δικαιωμάτων με την επανάληψη διμερών διακρατικών διαπραγματεύσεων.
- β) Κατάργηση των διατάξεων του Ν.Δ. 617/1948 με το οποίο θεσπίστηκε η στέρηση παροχής συντάξεων σε όσους έχει αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια.
- γ) Χορήγηση συντάξεων σε επαναπατρισθέντες δημοσίους υπαλλήλους ή υπαλλήλους Οργανισμών Δημοσίου Δικαίου, των οποίων έχει συμπληρωθεί το όριο ηλικίας και συνεπώς δεν υπάρχουν περιθώρια εξασφάλισης νέων προϋποθέσεων για τη συνταξιοδότησή τους από άλλο φορέα.
- δ) Καταβολή συντάξεων από τα σχετικά ταμεία που διέκοψαν τη χορήγηση των συντάξεων στους δικαιούχους μετά την περίοδο του εμφυλίου. Σαν εναλλακτική λύση προτείνεται η δυνατότητα καταβολής των συντάξεων που διακόπηκαν, από το ΙΚΑ ή τον ΟΓΑ.

4. Απόδοση περιουσιών

Οι πολιτικοί πρόσφυγες που επαναπατριζονται έχουν να αντιμετωπίσουν και το πρόβλημα της δήμευσης των περιουσιών τους η

11. Βλ. Λένα Δουκίδου, «Δεν λέγονται πρόσφυγες, δεν θα λέγονται και Έλληνες...», *Το Βήμα*, 23 Αυγούστου 1981.

οποία πραγματοποιήθηκε κατά τήν περίοδο 1947-1949. Με την ψήφιση του ψηφίσματος Μ' της 20.1.1948 «Περί δημεύσεως των περιουσιών των συμμετεχόντων εις τον συμμαριακόν αγώνα» και Ν' της 17.4.1948 «Περί εκπτώσεως κληρούχων συμμετεχόντων εις τον κατά του κράτους συμμαριακόν αγώνα» πραγματοποιήθηκαν οι δημεύσεις των ιδιοκτησιών που είναι κυρίως αγροτικοί κλήροι.

Μετά τη λήξη του πολέμου οι δημεύσεις αυτές δεν ακυρώθηκαν, αντίθετα ολοκληρώθηκαν με την ψήφιση του Νομοθετικού Διατάγματος 2536/1953 «Περί επαναποικισμού των παραμεθορίων περιοχών και ενισχύσεως του πληθυσμού αυτών».

Αναμφισβήτητα, η αντιμετώπιση του θέματος αυτού, ύστερα από τη μακρόχρονη περίοδο της αναγκαστικής απουσίας των πολιτικών προσφύγων, παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες. Η δε προσφυγή στα δικαστήρια απαιτεί μακρόχρονες και δαπανηρές διαδικασίες.

Οι επαναπατριζόμενοι υποστηρίζουν ότι το θέμα αυτό πρέπει να ρυθμιστεί νομοθετικά και προτείνουν:

- α) Άρση των δημεύσεων και απόδοση των περιουσιών που έχουν δημευτεί στους αρχικούς τους ιδιοκτήτες.
- β) Καταβολή χρηματικής αποζημίωσης, ισάξια με την σημερινή τιμή των κτημάτων τους, στις περιπτώσεις που θα κριθεί αδύνατη η επιστροφή των περιουσιών στους αρχικούς ιδιοκτήτες.

5. Στρατολογικές εκκρεμότητες

Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι επαναπατριζόμενοι πολιτικοί πρόσφυγες είναι και οι στρατολογικές εκκρεμότητες. Σύμφωνα με διάταξη του ΑΖ' ψηφίσματος της 7.12.1947, είχαν επιβληθεί σε ορισμένους από αυτούς ποινές για λιποταξία και ανυποταξία. Οι δικαστικές αρχές, όπως υποστηρίζουν οι επαναπατριζόμενοι, δεν εφαρμόζουν το Προεδρικό Διάταγμα 519/1974 «Περί αμνηστεύσεως όλων των μέχρι τη μεταπολίτευση αδικημάτων». Έτσι, όσοι επιστρέφουν με τέτοιου είδους εκκρεμότητες παραπέμπονται στα αρμόδια στρατοδικεία με αποτέλεσμα στο τέλος των διαδικασιών αυτών να τους επιβάλλονται σημαντικές χρηματικές ποινές για την εξαγορά της θητείας τους.

Οι επαναπατριζόμενοι, για τη διευθέτηση των στρατολογικών τους εκκρεμοτήτων ζητούν, με νομοθετική ρύθμιση, να παύσουν να ισχύουν όλες οι καταδικαστικές αποφάσεις, τα εντάλματα συλλήψεως που εκδόθηκαν γι' αυτό το λόγο, κ.ά.

Β. Ειδικά προβλήματα των επιστημόνων

Οι επιστήμονες που επιστρέφουν στην Ελλάδα από τις ανατολικές χώρες αντιμετωπίζουν εντελώς διαφορετικά και, σε πολλές περιπτώσεις, πολυπλοκότερα προβλήματα απ' ό,τι οι επιστήμονες που σπούδασαν και εργάστηκαν σε δυτικές χώρες και επιστρέφουν ύστερα από χρόνια για μόνιμη εγκατάσταση στην Ελλάδα.

Οι επαναπατριζόμενοι επιστήμονες από τις σοσιαλιστικές χώρες πρώτα απ' όλα αντιμετωπίζουν προβλήματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας (ιδιαίτερα οι νεώτεροι), αναγνώρισης των πτυχίων τους και εξεύρεσης, ανάλογης με την ειδικότητά τους, εργασίας.

1. Γλώσσα

Οι νεώτεροι, που γεννήθηκαν από γονείς Έλληνες στις ανατολικές χώρες, δεν διδάχτηκαν την ελληνική γλώσσα συστηματικά, κι έτσι συναντούν δυσκολίες, ιδιαίτερα μάλιστα όταν είναι υποχρεωμένοι να υποβληθούν σε εξετάσεις για την αναγνώριση των πτυχίων τους και την απόκτηση άδειας εξασκήσεως επαγγέλματος.

2. Αναγνώριση πτυχίων

Για τους επιστήμονες της κατηγορίας αυτής, μεγάλο πρόβλημα αποτελεί και η διαδικασία αναγνώρισης των πτυχίων τους από τις Γραμματείες των διαφόρων Σχολών αρχικά και στη συνέχεια από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Το εκπαιδευτικό σύστημα των σοσιαλιστικών κρατών είναι εντελώς διαφορετικό από το δικό μας. Εκτός από τις εξετάσεις που είναι υποχρεωμένοι να δώσουν για την απόκτηση ισοτιμίας, σε πολλές περιπτώσεις, πτυχία με ειδικότητες για τις οποίες δεν υπάρχουν αντίστοιχες Σχολές στα εδώ Πανεπιστήμια, δεν αναγνωρίζονται. Έτσι, παρατηρείται το φαινόμενο πολλοί επιστήμονες να παραμένουν άνεργοι ή να δέχονται εργασίες άσχετες με την επιστήμη τους και την ειδικότητά τους.¹²

Οι επιστήμονες λοιπόν που επαναπατριζονται ζητούν να απλουστευθεί η διαδικασία για την αναγνώριση των πτυχίων τους· να καταργηθούν δηλαδή οι εξετάσεις, τουλάχιστον για όσους υπήρξαν

12. Βλ. Α. Κανέλλη, «Στην Ελλάδα δυο φορές πρόσφυγες!», *Ταχυδρόμος*, τεύχος 31 (1420), 30 Ιουλίου 1981, σ. 28-29.

καθηγητές ή υφηγητές σε Πανεπιστήμια. Το ίδιο μέτρο να ισχύει και για όσους έχουν εργασθεί περισσότερο από πέντε χρόνια πάνω στην ειδικότητά τους.

3. Εξεύρεση εργασίας

Όσοι προέρχονται από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν έχουν πολλές δυνατότητες να απορροφηθούν από την ελληνική οικονομία. Δύσκολα μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα πτυχία τους σε κρατικά ιδρύματα, οργανισμούς και δημόσιες υπηρεσίες, ακόμα και μετά την αναγνώρισή τους. Όσοι μάλιστα έχουν περάσει το 45ο έτος της ηλικίας τους συναντούν μεγάλες δυσκολίες στην εξεύρεση εργασίας.¹³ Σε όλα αυτά ας προσθέσουμε και τις δυσκολίες που προκύπτουν από τη μη αναγνώριση της προϋπηρεσίας τους, κάτι που έχει αντίκτυπο στο ύψος των αποδοχών τους και στις προϋποθέσεις για επαγγελματική εξέλιξη. Με τέτοιες συνθήκες δεν μπορεί να γίνεται λόγος για αξιοποίηση του επιστημονικού αυτού δυναμικού. Ο καθένας προσπαθεί «να βολευτεί» σε κάποια εργασία που τις περισσότερες φορές είναι άσχετη από την ειδικότητά του.

Γ. Τι τους παρέχει το Κράτος

Το ελληνικό κράτος παρέχει την εξής κοινωνική μέριμνα σε όσους επιστρέφουν από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης:

- α) Εφάπαξ χρηματικό δότημα 1.000 δραχμών σε κάθε άτομο, μόλις έρχεται στην Ελλάδα, για την αντιμετώπιση των πρώτων αναγκών του.¹⁴
- β) Κάλυψη των εξόδων μεταφοράς της οικοσκευής του μέχρι του τόπου οριστικής του εγκατάστασης και μέχρι του ποσού των 35.000 δραχμών.¹⁵
- γ) Ατελή εισαγωγή της οικοσκευής του.

Υστερα από αλληπάλληλες διαπραγματεύσεις, οι Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες πέτυχαν να αναγνωριστούν επίσημα σαν «πολιτικοί πρόσφυγες», από την Υπάτη Αρμοστεία Προσφύγων του ΟΗΕ, η

13. Α. Τόλιου, «Είμαστε επιστήμονες και ψάχνουμε για δουλειά» *Τα Νέα*, 14.9.1982.

14. Με απόφαση της υφυπουργού Κοινωνικών Υπηρεσιών υπ' αριθμ. 4693/14.10.1982, ΦΕΚ 880/4.11.1982, το εφάπαξ δότημα ανέρχεται σε 10.000 δρχ.

15. Με την ίδια απόφαση, το ποσό για τα έξοδα μεταφοράς της οικοσκευής αυξάνεται στις 45.000 δρχ. Επίσης, εγκρίνεται δαπάνη μεταφοράς φορού πρόσφυγα, εφόσον έλθει σιδηροδρομικώς, και μέχρι του ποσού των 100.000 δρχ.

οποία και δέχτηκε να τους ενισχύει οικονομικά όταν θα επαναπατρίζονται και να τους συμπεριλάβει στα προγράμματα βοήθειας. Ωστόσο, δεν έχει ακόμα δοθεί η συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης που αποτελεί απο τη μεριά της Αρμοστείας απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση των προθέσεών της.¹⁶

Όπως διαπιστώνουμε, οι πολιτικοί πρόσφυγες που επαναπατρίζονται δεν έχουν καμιά οικονομική ενίσχυση για να στηριχθούν έως ότου τακτοποιηθούν, βρουν εργασία, μάθουν τη γλώσσα κτλ. Δεν υπάρχει κανένας κρατικός ή ιδιωτικός φορέας ή διεθνής οργανισμός που να φροντίζει και να μεριμνά για την επαγγελματική και κοινωνική τους αποκατάσταση.

Δ. Παράγοντες που συνηγορούν στον επαναπατρισμό των ομογενών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης

Ο «επαναπατρισμός» των πολιτικών προσφύγων από τις σοσιαλιστικές χώρες σε σχέση με την «παλιννόστηση»,¹⁷ όπως αναφέρει ο Τ. Φακιολάς, παρουσιάζει τα εξής πλεονεκτήματα:¹⁸

1. Μεταξύ των Ελλήνων των σοσιαλιστικών χωρών υπάρχει υψηλό ποσοστό εξειδικευμένων ατόμων αποφοίτων μέσωσ και ανωτάτων σχολών. Στις παραγωγικές ηλικίες από 15 έως 44 χρόνων, δεν υπάρχει άτομο που να μην παρακολουθεί ή να μην έχει αποφοιτήσει από κάποια ανώτατη, ανώτερη ή μέση τεχνική σχολή ή να μην έχει αποκτήσει κάποια εξειδίκευση. Πολλοί δε από τους ομογενείς διατρέπουν σαν καθηγητές και ερευνητές στα Πανεπιστήμια και στα Κέντρα Ερευνών των χωρών αυτών.

Στη Σοβιετική Ένωση 3.500 άτομα από το σύνολο των εγκαταστημένων εκεί (ο ένας δηλαδή στους τέσσερις) φοιτούν ή έχουν αποφοιτήσει από σχολές μέσης, ανώτερης ή ανώτατης εκπαίδευσης. Στην Ουγγαρία υπάρχουν 1.054 πτυχιούχοι ανωτάτων και ανωτέρων σχολών, ενώ στη Βουλγαρία οι πτυχιούχοι υπολογίζονται σε 500 άτομα.¹⁹

Από τα παραπάνω στοιχεία που αναφέραμε ενδεικτικά, γίνεται

17. Με τον όρο «παλιννόστηση» εννοούμε την επιστροφή για μόνιμη εγκατάσταση των Ελλήνων που βρίσκονται στις δυτικές χώρες. Ενώ με τον όρο «επαναπατρισμός» αναφερόμαστε στους Έλληνες που εγκατέλειψαν την Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες σαν πολιτικοί πρόσφυγες.

18. Βλ. Τάσος Φακιολάς, «Το ελληνικό εργατικό δυναμικό των ανατολικών χωρών», *Το Βήμα*, 8 Δεκεμβρίου 1974.

19. Όπ. παρ.

φανερό ότι με το υψηλό μορφωτικό και επαγγελματικό επίπεδο που διαθέτουν οι πολιτικοί πρόσφυγες θα συμβάλουν άμεσα στην ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

2. Ένας πολύ σημαντικός παράγοντας που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη είναι ότι οι ομογενείς των ανατολικών χωρών και ιδιαίτερα όσοι επιστρέφουν από τη Σοβιετική Ένωση, την Ανατολική Γερμανία και την Τσεχοσλοβακία,²⁰ επαναπατριζόμενοι, θα μεταφέρουν στην πατρίδα την επιστημονική και τεχνολογική εμπειρία που απέκτησαν στις χώρες εγκατάστασης.

3. Όπως διαπιστώθηκε από έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1977, η επένδυση των οικονομιών των παλινοστούτων Ελλήνων από τη Δυτική Γερμανία «σε δική τους δουλειά» (14,5%) αποτελεί μετά την «αγορά ακινήτου» (35,8%) βασικό στόχο όσων επιστρέφουν.²¹ Αντίθετα, οι πολιτικοί πρόσφυγες που επαναπατριζονται δεν σκοπεύουν να επενδύσουν τυχόν αποταμιεύσεις τους σε μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες συνήθως έχουν χαμηλή απόδοση και παραγωγικότητα.²²

4. Με τον επαναπατρισμό των ομογενών από τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης δεν θα μειωθούν και τα μεταναστευτικά εμδάσματα. Το συνάλλαγμα που εισρέει από τους μετανάστες είναι αποφασιστικής σημασίας για τις οικονομίες των χωρών αποστολής (Πίνακας ΙΙ-1) Για να αντιληφθεί όμως κανείς τη σημασία του εισαγομένου συναλλάγματος, θα πρέπει να το συσχετίσει με το σύνολο του εισερχομένου συναλλάγματος από διάφορες πηγές. Στη χώρα μας, το μεταναστευτικό συνάλλαγμα αποτελεί το 1/3 του συνολικού συναλλάγματος που εισρέει, στην Ισπανία το 18%, στην Πορτογαλία το 38%, στην Τουρκία το 47% και στη Γιουγκοσλαβία το 32%.²³

5. Η επιστροφή των Ελλήνων επιστημόνων από τις δυτικές χώρες, σε σύγκριση με τον επαναπατρισμό των επιστημόνων από τις ανατολικές, παρουσιάζει και ορισμένα μειονεκτήματα, άσχετα αν τα οφέλη που θα προκύψουν θα είναι σημαντικά. Έτσι, εκτός από τη μείωση των μεταναστευτικών εμβασμάτων, θα υπάρξει και κάποια οικονομική επιδάρηση του Δημοσίου. Η Κυβέρνηση, για να προσελκύσει τους εν λόγω επιστήμονες, θα είναι υποχρεωμένη να τους προσφέρει υψη-

20. Όπ. παρ.

21. Τ. Κολλάρου, Π. Μουσούρου, *Παλινόστηση*, Κέντρο Ανθρωπιστικών Σπουδών και Ερευνών, Έρευνα 1, Αθήνα 1980, σ. 41.

22. Τ. Φακιολάς, όπ. παρ.

23. Π. Γεωλεξής, «Μετανάστευση και επαναπατρισμός: η πρόκληση του '80», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 1, 1979, σ. 133.

λότερες αμοιβές από αυτές που ισχύουν σήμερα στην Ελλάδα,²⁴ πράγμα που δεν θα συμβεί με τον επαναπατρισμό των επιστημόνων των ανατολικών χωρών, οι οποίοι αποτελούν μια άμεσα αξιοποιήσιμη πηγή επιστημονικού δυναμικού. Επίσης, όπως αναφέρει ο Μάριος Νικολινάκος, «η εισροή του εργατικού δυναμικού των πολιτικών προσφύγων θα αποτελούσε μια ευεργετική ένεση στην αγορά εργασίας. Θα εκάλυπτε κενά, θα συνέβαλλε στην αύξηση της παραγωγής και παραγωγικότητας και θα έλυνε μερικά το πρόβλημα της στενότητας των ειδικοτήτων που παρατηρείται στην ελληνική οικονομία τα τελευταία χρόνια. Θα αποτελούσε συνολικά μια ευεργετική αξιοποίηση ενός δυναμικού ανθρώπινων πόρων που ανήκει στην Ελλάδα».²⁵

Στην «Έκθεση της Επιτροπής Πληθυσμού» του ΚΕΠΕ αναφέρεται επίσης ότι ο επαναπατρισμός των ομογενών της Ανατολικής Ευρώπης θα συμβάλει θετικά στην πληθυσμιακή εξέλιξη και στην άνοδο της ποιοτικής στάθμης του εργατικού δυναμικού. Γιατί, όπως επισημαίνεται, αυτό που κυρίως χαρακτηρίζει τους ομογενείς αυτούς είναι η συμμετοχή τους σε οικονομικές δραστηριότητες και η υψηλή επαγγελματική τους εξειδίκευση. Στη συνέχεια τονίζεται ότι ένα υψηλό ποσοστό των Ελλήνων των ανατολικών χωρών κατέχει ειδικότητες που θα συντελούσαν στην ανάπτυξη και προώθηση της οικονομίας της χώρας μας.²⁶

* * *

Από τη σύντομη αυτή διερεύνηση του θέματος, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι πρόκειται για ένα μεγίστης σημασίας πρόβλημα, που δεν έχει αντιμετωπιστεί από την Ελληνική Πολιτεία όπως θα έπρεπε. Μιλάμε για έναν πληθυσμό 24.000 περίπου ατόμων, τα δίκαια αιτήματα των οποίων πρέπει να ικανοποιηθούν πλήρως στο προσωπικό επίπεδο. Έτσι, αν αξιοποιηθεί σωστά το επιστημονικό δυναμικό που διαθέτει ο πληθυσμός αυτός, θα συντελέσει ασφαλώς στην οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική πρόοδο του τόπου. Μέχρι το τέλος του 1982 οι επαναπατριζόμενοι πολιτικοί πρόσφυγες ζητούν να ικανοποιηθούν τα εξής αιτήματά τους:

24. Τ. Φακιολάς, «Δυνατότητες οικονομικής συνεργασίας μεταξύ Ελλάδος και των ανατολικών χωρών», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 5 Ιουνίου 1975, σ. 13.

25. Μάριος Νικολινάκος, «Επαναπατρισμός αμέσως δίχως όρους», *Τα Νέα*, 15 Οκτωβρίου 1979.

26. Έκθεση Επιτροπής Πληθυσμού, *Ο πληθυσμός της Ελλάδος, εξελίξεις και θεωρήσεις*, ΚΕΠΕ, Αθήνα, 1978, σ. 46-47.

- 1) Διασφάλιση συνθηκών οι οποίες θα τους επιτρέπουν να απολαμβάνουν πλήρη ισοτιμία με τους Έλληνες πολίτες.
- 2) Ελεύθερος επαναπατριsmός και κατάργηση του νομικού καθεστώτος στέρησης της ιθαγένειας.
- 3) Σταδιακή απορρόφηση των επαναπατριζομένων από την Ελληνική Οικονομία.
- 4) Διακανονισμός συνταξιοδοτικών και ασφαλιστικών ζητημάτων.
- 5) Ρύθμιση του θέματος των περιουσιών που δημεύτηκαν.
- 6) Αυτόματη αναγνώριση πτυχίων και διπλωμάτων και διευκολύνσεις για την αντιμετώπιση σειράς άλλων προβλημάτων, όπως στέγασης κτλ.

Με την Υπουργική Απόφαση 106841, ΦΕΚ 1, τεύχος Β, 5.1.1983, ικανοποιήθηκε το αίτημα του ελεύθερου επαναπατριsmού και της απόδοσης της ελληνικής ιθαγένειας σε όσους την είχαν στερηθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π-1 Εμβάσματα μεταναστών σε δολάρια (εκατομύρια)

Χώρες καταγωγής	1973	1974	1975	1976	1977
Ισπανία	1.185	1.071	968	—	8,3
Ελλάδα	835	645	734	803	925
Ιταλία	844	753	979	1.370	1.800
Πορτογαλία	1.084	1.059	825	917	1.178
Τουρκία	1.183	1.425	1.300	983	982
Γιουγκοσλαβία	1.398	1.621	1.695	1.878	2.097

Πηγή: OECD/SOPEMI (Système d'observation permanente des migrations), Rapports des correspondants des pays membres pour les années 1976, 1977 et 1978.

III. Τα πορίσματα της έρευνας²⁷

Α. Κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των επαναπατριsmέντων επιστημόνων

Οι επαναπατριsmέντες επιστήμονες της έρευνας είναι κυρίως άνδρες (72%) και, όπως δείχνει ο Πίνακας ΠΙ-1, το 30% είναι ηλικίας

27. Τα πορίσματα που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο αυτό απορρέουν από την ανάλυση των 109 ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν από επιστήμονες που επαναπατριsmήκαν από τις ανατολικές χώρες, κατά την περίοδο 1960-1980, στα πλαίσια της έρευνας του ΕΚΚΕ.

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

25 - 34 ετών, το 33% είναι 35 - 44 ετών, το 16% 45 - 54 ετών και το 21% πάνω από 55 ετών.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ-1. Κατανομή των επιστημόνων κατά ομάδες ηλικιών

α/α	Ομάδες ηλικιών	Ποσοστό %	Απόλυτοι αριθμοί
1.	25 - 29	17,4	19
2.	30 - 34	12,8	14
3.	35 - 39	13,7	15
4.	40 - 44	19,2	21
5.	45 - 49	10,1	11
6.	50 - 54	5,6	6
7.	55 +	21,2	23
Γενικό σύνολο		100	109

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων.

Οι περισσότεροι (78%) είναι έγγαμοι, ενώ 4,5% είναι διαζευγμένοι και 17,5% είναι ακόμα άγαμοι. Στο σύνολό τους έχουν 144 παιδιά. Από τους 85 έγγαμους, 83% έχουν σύζυγο που έχει γεννηθεί σε χώρα άλλη από την Ελλάδα, κυρίως Ρωσία και Ρουμανία. Από τους ίδιους τους επιστήμονες, το 64,2% γεννήθηκε στην Ελλάδα ή στην Κύπρο. Η πλειονότητα των πατέρων τους, 68,7%, γεννήθηκε επίσης στην Ελλάδα ή στην Κύπρο. Ο Πίνακας ΙΙΙ-2 δίνει αναλυτικότερα στοιχεία για τη χώρα γέννησης των επιστημόνων και των πατέρων τους.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ-2. Κατανομή των επιστημόνων και των πατέρων τους κατά χώρα γέννησης (%)

α/α	Χώρα	Επιστήμονες	Πατέρες
1.	Ελλάδα	62,4	66,9
2.	Ρωσία	20,3	8,3
3.	Τουρκία	2,7	15,7
4.	Ρουμανία	7,4	1,8
5.	Βουλγαρία	2,7	0,9
6.	Κύπρος	1,8	1,8
7.	Πολωνία	1,8	—
8.	Τσεχοσλοβακία	0,9	—
9.	Δ Α	—	4,6
Σύνολο		100	100

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων

Το επίπεδο εκπαίδευσης των πατέρων των επιστημόνων είναι σχετικά υψηλό εφ' όσον μόνο το 9% δεν αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο. Παρ' όλα αυτά, το 50,5% των πατέρων τους ήταν γεωργοί, τεχνίτες, εργάτες και οικοδόμοι και μόνο το 15,6% ήταν επιστήμονες ή ελεύθεροι επαγγελματίες. Τα στοιχεία σχετικά με την εκπαίδευση και το επάγγελμα των πατέρων των επαναπατρισθέντων επιστημόνων δείχνουν ότι αυτοί προέρχονται από γονείς που δεν ανήκουν στη μέση ελληνική οικογένεια. Από τη μια μεριά έχουν υψηλότερη εκπαίδευση απ' ό,τι ο μέσος όρος του ανδρικού πληθυσμού ηλικίας 45 ετών και άνω (βλέπε Πίνακα III-3), από την άλλη το ποσοστό της ομάδας επαγγελματιών επιστημόνων και ελεύθερων επαγγελματιών, στην περίπτωση των πατέρων των επιστημόνων της έρευνας, είναι κατά πολύ υψηλότερο από το αντίστοιχο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας (βλέπε Πίνακα III-4).

ΠΙΝΑΚΑΣ III-3. Επίπεδο εκπαίδευσης του ανδρικού πληθυσμού της Ελλάδας, 45 χρόνων και άνω και των πατέρων των επιστημόνων (%)

Επίπεδο εκπαίδευσης	Ανδρικός πληθυσμός (%) ¹	Πατέρες των επιστημόνων (%) ²
1. Απόφοιτοι Ανωτάτων Σχολών	4,9	17,5
2. Απόφοιτοι Γυμνασίου	8,6	13,8
3. Απόφοιτοι Δημοτικού	47,8	43,1
4. Δεν αποφοίτησαν του Δημοτικού	36,0	9,1
5. Δεν απάντησαν	2,7	16,5
Σύνολο	100	100

Πηγή: 1. ΕΣΥΕ, Στατιστική Επετηρίς της Ελλάδος, Αθήνα, 1980, και

2. Υπολογισμοί των συγγραφέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ III-4. Ομάδες επαγγελματιών του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδας και των πατέρων των επιστημόνων της έρευνας (%)

α/α Ομάδες επαγγελματιών	Οικον. ενεργός πληθυσμός ¹ %	Πατέρες των επιστημόνων ² %
1. Επιστήμονες, ελεύθερα επαγγέλματα	5,6	15,6
2. Διευθύνοντες και ανώτερα διοικητικά στελέχη	0,9	1,8
3. Υπάλληλοι γραφείων	7,5	5,5
4. Έμποροι και πωλητές	7,5	6,5
5. Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών	6,9	3,6

(συνεχίζεται)

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

α/α Ομάδες επαγγελματιών	Οικον. ενεργός πληθυσμός ¹ %	Πατέρες των επιστημόνων ² %
6. Γεωργοί	40,4	24,7
7. Τεχνίτες, εργάτες	29,5	25,8
8. Δεν καθορίζουν ή δεν δηλώνουν	1,7	16,5
Σύνολο	100	100

Πηγή: 1. ΕΣΥΕ, *Απογραφή 1971*.
2. Υπολογισμοί των συγγραφέων.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ-5. Χώρα προέλευσης των επαναπατρισθέντων επιστημόνων

α/α Χώρες	%
1. Ρωσία	46,8
2. Ρουμανία	23,9
3. Τσεχοσλοβακία	8,2
4. Πολωνία	3,6
5. Ουγγαρία	1,8
6. Βουλγαρία	0,9
7. Γιουγκοσλαβία	1,8
8. Διάφορες δυτικές χώρες	6,5
9. Δεν απαντούν	6,5
Σύνολο	100

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων.

Οι επαναπατρισθέντες προέρχονται κυρίως από τη Ρωσία (46,8%) και τη Ρουμανία (23,9%). Ο Πίνακας ΙΙΙ-5 παρουσιάζει και τις υπόλοιπες χώρες προέλευσής τους με τα αναλογούντα σ' αυτές ποσοστά. Οι περισσότεροι επαναπατρίστηκαν την πενταετία 1975-80 (81,7%), ενώ οι υπόλοιποι (17,4%) ήρθαν στην Ελλάδα μεταξύ των ετών 1960-1974.

Β. Λόγοι αρχικής αποδημίας

Πολιτικοί ήταν οι λόγοι που ανάγκασαν τους επαναπατρισθέντες ή τους γονείς τους να εγκαταλείψουν την Ελλάδα. Το 72,4% αναφέρει «τα πολιτικά» σαν λόγο αποδημίας και μάλιστα το 9,2% του συνόλου αναφέρουν ότι θρέθηκαν στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης με το «παιδομάζωμα» — λέξη που οι ίδιοι αυθόρμητα χρησιμοποιούν. Εν-

δέχεται το ποσοστό που αποδήμησε για πολιτικούς λόγους να είναι υψηλότερο, μια και 12% των επιστημόνων απέφυγαν να απαντήσουν στη σχετική ερώτηση. Μόνο ένα μικρό ποσοστό αποδήμησε για σπουδές (5,9%) ή για επαγγελματικούς λόγους (1,6%). Το δε ποσοστό των προσφύγων από τον Πόντο είναι ιδιαίτερα μικρό (3,3%) (Βλέπε Πίνακα III-6).

ΠΙΝΑΚΑΣ III-6. Λόγοι αρχικής αποδημίας

Λόγοι μετάβασης στο εξωτερικό	%
1. Για πολιτικούς λόγους	72,4
2. Οι γονείς ζούσαν σ' αυτές τις χώρες	2,5
3. Για σπουδές	5,9
4. Μετανάστευση οικογένειας τον προηγούμενο αιώνα	2,5
5. Πρόσφυγες από τον Πόντο	3,3
6. Επαγγελματικοί λόγοι	1,6
7. Δεν απαντούν	11,8
Σύνολο	100

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων

Γ'. Λόγοι επαναπατριsmού

Νοσταλγία, αγάπη για την πατρίδα, λόγοι οικογενειακοί, λόγοι συναισθηματικοί κι εκείνο το ακαθόριστο συναίσθημα ότι θα είσαι ξένος, όσα χρόνια κι αν ζήσεις εκεί, κι ότι τα παιδιά σου θα παραμείνουν ξένα. Αυτοί ήταν οι κύριοι λόγοι που ώθησαν την πλειονότητα των επιστημόνων της έρευνας να πάρει την απόφαση του επαναπατριsmού (Πίνακας III-7). Κάποιοι σκέφτηκαν και το υψηλότερο διuστικό επίπεδο και τη δυνατότητα ελεύθερης δράσης (10,4%). Κάποιοι θέλησαν να προσφέρουν τις γνώσεις τους στη χώρα τους (18,8%). Σε κάποιο μικρό βαθμό (6,3%) επέδρασε και η αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Οι βασικοί όμως λόγοι είναι αυτοί που αναφέρθηκαν στην αρχή και που είναι οι λόγοι που συμβάλλουν στην παλιννόστηση των περισσότερων ανθρώπων –κυρίως των Ελλήνων– που κάποτε αποδήμησαν από την πατρίδα τους.

Επαναπατρίστηκαν σχεδόν ενoτικτωδώς, χωρίς να έχουν προηγουμένως επισκεφθεί την Ελλάδα (84%) και χωρίς να έχουν εξασφαλίσει εργασία (94%).

Τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της χώρας που άφησαν πίσω τα σκέφτηκαν πολύ. Τα πλεονεκτήματα ήταν ουσιαστικά για

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ-7. Λόγοι επαναπατρισμού

α/α	Ποιοί οι λόγοι επιστροφής στην Ελλάδα	%
1.	Συναίσθηματικοί λόγοι – Νοσταλγία και αγάπη για την Ελλάδα	68,8
2.	Προσφορά γνώσεων στην πατρίδα	18,8
3.	Οικογενειακοί λόγοι	28,2
4.	Εξαιτίας των παιδιών – να μην γίνουν ξένοι	12,5
5.	Το υψηλότερο διωτικό επίπεδο και ελευθερία δράσης	10,4
6.	Η αποκατάσταση της Δημοκρατίας	6,3
7.	Διάφοροι προσωπικοί λόγοι	6,3

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων.

τους περισσότερους: Δεν υπήρχε άγχος στη ζωή κι ένιωθαν ασφάλεια (38,7%) γιατί πάνω απ' όλα είχαν μόνιμη και αξιοπρεπή εργασία (64,5%). Η ιατρική περίθαλψη και τα συνταξιοδοτικά προγράμματα κάλυπταν τελείως τις ανάγκες τους (31,2%), ενώ οι παιδικοί σταθμοί φρόντιζαν σωστά τα παιδιά (30,1%). Άλλα πλεονεκτήματα αναφέρθηκαν από πολύ λιγότερους: Δωρεάν στέγαση και θέρμανση (22,5%), επάρκεια χρηματικής αμοιβής (9,7%), υψηλό πολιτιστικό επίπεδο (8,6%), οικολογικά υγιεινό περιβάλλον και πιο ανθρώπινες σχέσεις (6,5%), κρατική τεχνολογική ανάπτυξη χωρίς ιδιωτικό ανταγωνισμό (4,3%).

Η έλξη της πατρίδας όμως βάρυνε περισσότερο στην τελική απόφαση και τα μειονεκτήματα υπήρχαν πάντα. Μπορεί να υπήρχε μόνιμη εργασία αλλά εφ' όσον ήταν ξένοι η προώθησή τους ήταν μακροπρόθεσμη ή και αδύνατη (42,6%). Προβλήματα επίσης ήταν: ο περιορισμός των ατομικών ελευθεριών, οι μη δημοκρατικές διαδικασίες για την ανάδειξη ηγετικών στελεχών και ο γραφειοκρατικός τρόπος άσκησης της εξουσίας (36%). Σημαντικό πρόβλημα επίσης ήταν και η προκαθορισμένη οικονομική εξέλιξη με τα χαμηλά επίπεδα μισθών (34,7%) που μαζί με την έλλειψη καταναλωτικών αγαθών τους έκανε να αισθάνονται ότι το διωτικό τους επίπεδο ήταν χαμηλό (25,3%).

Δ. Προβλήματα που αντιμετώπισαν στην Ελλάδα και προτάσεις για επίλυση

Ένας μόνο από τους επιστήμονες της έρευνας δεν αντιμετώπισε κανένα πρόβλημα μετά τον επαναπατρισμό του. Για όλους τους άλλους όχι μόνο η αρχική προσαρμογή ήταν δύσκολη αλλά και μερικά

από τα προβλήματά τους δεν βρήκαν λύση μέχρι και την ημέρα που απάντησαν στα ερωτήματα της έρευνας του ΕΚΚΕ.

Το κυριότερο από τα προβλήματα αυτά είναι το πρόβλημα της εξεύρεσης εργασίας μόνιμης και ανάλογης με τα προσόντα και την ειδικότητά τους. Η εξεύρεση εργασίας αποτέλεσε πρόβλημα για το 52,5% των επιστημόνων της έρευνας και παρέμεινε πρόβλημα για το 50%, με φυσικό επακόλουθο το οικονομικό πρόβλημα και το πρόβλημα στέγασης ειδικότερα που έχουν ξεπεραστεί βέβαια από την πλειονότητα αλλά απασχολούν ακόμη το ένα τρίτο των επαναπατρισθέντων.

Η μη αναγνώριση των πτυχίων και η αδυναμία απόκτησης άδειας άσκησης επαγγέλματος θα μπορούσε να είναι η βασική αιτία του εργασιακοοικονομικού προβλήματος. Αλλά, όπως φαίνεται στον Πίνακα III-8, μόνον το πρόβλημα της εξασφάλισης άδειας άσκησης επαγγέλματος παραμένει, και αυτό μόνο για το 12% των επιστημόνων της έρευνας.

Άλλη αιτία του προβλήματος θα μπορούσε να είναι και η ελλιπής γνώση της ελληνικής γλώσσας. Κατ' αρχήν, φαίνεται ότι ελάχιστους απασχόλησε (11,9%) ή εξακολούθει να απασχολεί (8,2%) το θέμα αυτό. Με μια λεπτομερέστερη όμως εξέταση διαπιστώνεται ότι: α) Ενώ μόνο 4,5% των επιστημόνων αισθάνονται ότι τα ελληνικά τους δεν είναι και τόσο καλά, 25,6% δεν μπορούν να γράψουν την ελληνική γλώσσα καλά. β) Στον τομέα της ειδικότητάς τους, που άμεσα αφορά την εργασία τους, τα ποσοστά αυξάνουν. 32,1% διαβάζουν μόνο σε ξένη γλώσσα και 35,8% γράφουν μόνο σε ξένη γλώσσα. (Πάντως αξίζει να αναφερθεί ότι 60,6% των επιστημόνων της έρευνας έμαθαν τα ελληνικά σε κάποια χώρα της Ανατολικής Ευρώπης. Κυρίως στη Σοβιετική Ένωση και τη Ρουμανία).

ΠΙΝΑΚΑΣ III-8. Προβλήματα προσαρμογής στην Ελλάδα

α/α Προβλήματα	Αρχικό πρόβλημα %	Παραμένει πρόβλημα %
1. Εξεύρεση μόνιμης εργασίας ανάλογης με προσόντα και ειδικότητα	52,5	50
2. Αναγνώριση πτυχίων	21,8	—
3. Απόκτηση άδειας άσκησης επαγγέλματος	—	12
4. Οικονομικά	39,6	29,6
5. Στέγαση	20,8	23,5
6. Προσαρμογή στην ελληνική κοινωνία - νοοτροπία - έλλειψη γνωριμιών	20,8	6,1

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

α/α Προβλήματα	Αρχικό πρόβλημα %	Παραμένει πρόβλημα %
7. Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	11,9	8,2
8. Απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας	7,9	—
9. Εκπαίδευση παιδιών	3,9	5,1
10. Μεταφορά συντάξεων	—	10,2
11. Στρατολογικές εκκρεμότητες	3,9	—
12. Κανένα	1	12,2

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων

Ο Πίνακας III-8 δείχνει πως άλλα προβλήματα, όπως της αρχικής δυσκολίας προσαρμογής στην ελληνική κοινωνία, και απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας, της έλλειψης γνωριμιών, καθώς και το στρατολογικό, παύουν να είναι τόσο έντονα με την παρέλευση του χρόνου. Δύο όμως προβλήματα αυξάνουν σε σχέση με το χρόνο. Το ένα είναι το πρόβλημα της μεταφοράς των συντάξεων και το άλλο αφορά την εκπαίδευση των παιδιών. Τα νιάτα και τα γεράματα δηλαδή.

Το παράπονο των επαναπατρισθέντων της έρευνας είναι ότι κανένας κρατικός φορέας δεν τους βοήθησε να υπερπηδήσουν τα εμπόδια προσαρμογής στον ελληνικό χώρο. Βοήθησαν μόνο οι συγγενείς (23,3%) και οι φίλοι (22%). Θα επιθυμούσαν να είχαν βρει συστηματική βοήθεια στα θέματα που απαριθμούνται παρακάτω:

1. Ελεύθερες επισκέψεις στην Ελλάδα πριν την τελική απόφαση οριστικού επαναπατρισμού ώστε να υπάρχει δυνατότητα άμεσης ενημέρωσης για την κατάσταση που επικρατεί.
2. Σύντομη διαδικασία αναγνώρισης των πτυχίων.
3. Εξασφάλιση εργασίας ανάλογης με τα προσόντα και την ειδικότητά.
4. Εξασφάλιση κατοικίας.
5. Ισότιμη μεταχείριση εκ μέρους του κράτους —όπως στα θέματα της εργασίας, της ιθαγένειας κ.ά.
6. Γενική βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης των παιδιών των παλινοστούτων και ειδική βοήθεια στα πρώτα τους δήματα.
7. Μεταφορά των συντάξεων.

Για όλα αυτά ορισμένοι (26%) προτείνουν τη δημιουργία ειδικού φορέα που θα μεριμνά για τους επαναπατριζόμενους ομογενείς από την Ανατολική Ευρώπη.

Ε. Σπουδές των επαναπατρισθέντων
επιστημόνων

Όπως διαπιστώθηκε παραπάνω, το κύριο πρόβλημα που αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν οι επιστήμονες της έρευνας αυτής είναι το πρόβλημα της εξεύρεσης εργασίας και μάλιστα εργασίας ανάλογης με τα προσόντα και την ειδικότητά τους. Εξετάζουμε λοιπόν τώρα τις σπουδές τους –κατά χώρα και κλάδο– πριν δούμε με περισσότερες λεπτομέρειες τί οι ίδιοι θεωρούν ότι τους εμπόδισε να εξασφαλίσουν την εργασία που επιθυμούσαν και που κατά τη γνώμη τους τους άξιζε.

ΠΙΝΑΚΑΣ III-9. Χώρες σπουδών κατά επίπεδο σπουδών

Χώρα	Δημοτικό %	Γυμνάσιο %	Πανεπιστήμιο %
Ελλάδα	36,7	21,1	–
Αίγυπτος - Γαλλία	1,8	–	–
Σοβιετική Ένωση	28,6	40,3	51,4
Γιουγκοσλαβία	0,9	–	–
Ρουμανία	21,2	25,6	29,4
Βουλγαρία	1,8	2,7	3,6
Πολωνία	3,6	3,6	5,5
Τσεχοσλοβακία	3,6	5,5	8,3
Ουγγαρία	1,8	0,9	1,8
Σύνολο	100	100	100

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων.

Ο Πίνακας III-9 δείχνει ότι το 80,8% των επιστημόνων της έρευνας ήρθε στην Ελλάδα με πτυχίο πανεπιστημίου της Σοβιετικής Ένωσης και της Ρουμανίας κυρίως.

Οι περισσότεροι επιστήμονες εμπίπτουν στους κλάδους των μηχανικών όλων των ειδικοτήτων και των αρχιτεκτόνων (54,1%). Ακολουθούν οι φυσικές, γεωλογικές επιστήμες και τα μαθηματικά (11%), οι κλάδοι ιατρών και οδοντιάτρων (9,2%), γεωπόνων (9,2%), οι οικονομικές και κοινωνικές επιστήμες (9,2%), οι κλάδοι φιλολογίας, φιλοσοφίας και τέχνης (5,5%) και τέλος ο κλάδος της κτηνιατρικής (1,8%).

Από το σύνολο των επιστημόνων τέσσερις είναι κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος. Οι τρεις από αυτούς έχουν πάρει αναγνώριση του διδακτορικού τους, ενώ ο ένας απάντησε ότι δεν έχει ακόμη επιχειρήσει να την εξασφαλίσει.

Γενικότερα, αναγνώριση πτυχίου έχει πάρει το 82,6% των επιστημόνων της έρευνας, είτε απ' ευθείας από τις διάφορες σχολές είτε από το ΔΙΚΑΤΣΑ. Το 17,4% δεν έχει ακόμη αναγνώριση πτυχίου. Από τα 19 άτομα που ανήκουν σ' αυτήν τη μειονότητα, 9 είναι απόφοιτοι Οικονομικών Επιστημών, εκπαιδευμένοι σε ένα διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα, το σοσιαλιστικό. Οι υπόλοιποι είναι τεχνικοί διαφόρων κλάδων που είτε δεν υπάρχει αντιστοιχία της ειδικότητάς τους στα ελληνικά πανεπιστήμια, είτε προέρχονται από σχολές που θεωρούνται ανώτερες και όχι ανώτατες.

ΣΤ. Εργασία: Εξασφάλιση, προβλήματα

Το πρόβλημα της εξεύρεσης εργασίας είναι από τα σοβαρότερα που αντιμετωπίζουν οι επιστήμονες που προέρχονται από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Από το σύνολο των επαναπατρισθέντων επιστημόνων της έρευνας, 18% είναι ακόμη τελείως άνεργοι ενώ 35% είτε είναι άνεργοι είτε απασχολούνται σε εργασίες ανάγκης, άσχετες με την ειδικότητά τους. Εάν αφαιρέσουμε και τον αριθμό των συνταξιούχων, βλέπουμε ότι στο 37% των επαναπατρισθέντων επιστημόνων δεν δίδεται καμιά ευκαιρία να προσφέρουν τις γνώσεις τους στην Ελλάδα.

Οι άνεργοι επιστήμονες που, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, αντιπροσωπεύουν το 18% του συνόλου του δείγματος της έρευνας, ανήκουν στους ακόλουθους κλάδους:

α) Μηχανικοί διαφόρων ειδικοτήτων	58%
β) Γεωπόνοι, γεωλόγοι	24%
γ) Οικονομολόγοι	12%
δ) Φιλολόγοι	6%

Αν εξετάσουμε διαφορετικά τους αριθμούς, από το σύνολο των επιστημόνων κάθε κλάδου το ποσοστό των ανέργων έχει ως εξής:

α) Μηχανικοί	17%
β) Γεωπόνοι - γεωλόγοι	18%
γ) Οικονομολόγοι	20%
δ) Φιλολόγοι	17%
ε) Γιατροί, οδοντίατροι, κτηνίατροι	0%

Όπως θα περίμενε κανείς, οι γιατροί δεν αντιμετωπίζουν πρόβλημα ανεργίας, ενώ οι οικονομολόγοι, εκπαιδευμένοι για ένα σύστημα όχι καπιταλιστικό, είναι πολύ πιο ευάλωτοι και έχουν το υψηλότε-

ρο ποσοστό ανέργων. Οι των οικονομικών επιστημών, εξ άλλου, συναντάνε και τη μεγαλύτερη δυσκολία να εξασφαλίσουν την αναγνώριση του πτυχίου τους.

Η μη αναγνώριση του πτυχίου δεν είναι όμως το μόνο εμπόδιο στην εξεύρεση εργασίας. Από το σύνολο των ανέργων, το 40% δεν έχει βέβαια εξασφαλίσει αναγνώριση ή ισοτιμία. Για τους υπόλοιπους όμως το πρόβλημα αυτό δεν υπάρχει. Γι' αυτούς, όπως εξ άλλου και για κείνους που τελικά τακτοποιήθηκαν επαγγελματικά, οι δυσκολίες που υπάρχουν είναι οι εξής: Έλλειψη γνωριμιών και δυσχέρεια προσαρμογής. Έλλειψη θέσεων στην ειδικότητά τους. Πλημμελής γνώση της ελληνικής γλώσσας ή άλλων ξένων γλωσσών απαραίτητων για την εξασφάλιση εργασίας. Ηλικία ενός αριθμού επιστημόνων (13%) που αποκλείει την εργασία τους στο Δημόσιο. Έλλειψη εμπιστοσύνης εκ μέρους των εργοδοτών λόγω της προέλευσης των επαναπατρισθέντων, και γενικά αυτό που οι ίδιοι θεωρούν αδιαφορία του Κράτους.

Από το σύνολο των εργαζομένων επιστημόνων το 25% έχει εργοδότη το δημόσιο με διάφορες σχέσεις εργασίας. Το 19% είναι ελεύθεροι επαγγελματίες και η πλειονότητα, δηλαδή το 56%, εργάζονται σε ιδιωτικές επιχειρήσεις. Πάμπολλοι επιστήμονες της τελευταίας αυτής κατηγορίας, των ιδιωτικών υπαλλήλων δηλαδή, όχι μόνο απασχολούνται σε εργασίες άσχετες με την ειδικότητά τους αλλά δουλεύουν και σαν εργάτες βιομηχανίας, οικοδόμοι, κ.ο.κ. Το να δεχτούν εργασία που δεν είναι ανάλογη με την εκπαίδευση και την προϋπηρεσία τους ήταν κάτι για το οποίο οι επαναπατρισθέντες δεν ήταν προετοιμασμένοι. Στο εξωτερικό, μόνο 12% των επιστημόνων αυτών είχε αντιμετωπίσει μια τέτοια κατάσταση. Στην Ελλάδα 37% είτε δεν εργάζονται καθόλου είτε είναι σε εργασία άσχετη με την ειδικότητα και το επίπεδο σπουδών τους και άλλοι, 27,2%, ενώ εργάζονται στον κλάδο τους, δεν απασχολούνται σε εργασίες ανάλογες με τη στάθμη τους. Δηλαδή, 64,2% αναγκάστηκαν να δεχθούν εργασία μόνο και μόνο για να εξασφαλίσουν τα προς το ζειν, πραγματικότητα που κάθε άλλο παρά συντελεί στην τόνωση του ηθικού αυτής της ομάδας των επιστημόνων.

Στην ερώτηση «πόσος χρόνος πέρασε έως ότου βρείτε την πρώτη σας εργασία», 61% απάντησαν πως βρήκαν εργασία μέσα στους πρώτους πέντε μήνες, 26% πως χρειάστηκαν 6-12 μήνες, 9,5% 2 χρόνια, και 3,5% πάνω από δύο χρόνια. Όσο για το αν ήταν στην ειδικότητά τους, 54,4% απάντησαν πως η πρώτη τους εργασία ούτε του κλάδου τους ήταν ούτε φυσικά ανάλογη με την πείρα και την προϋπηρεσία τους.

Επαναπατρισθέντες επιστήμονες από τις χώρες της Αν. Ευρώπης, 1960-1981

Στην εξεύρεση εργασίας ελάχιστα βοηθήθηκαν από κάποιον ελληνικό δημόσιο οργανισμό, όπως τον ΟΑΕΔ (7,2%). Οι περισσότεροι (58,7%) έψαξαν μόνοι τους ή βοηθήθηκαν από φίλους, γνωστούς και συγγενείς (36,6%). Τα πολιτικά κόμματα, τα σωματεία ή οι σύλλογοι δεν είχαν τη σημασία που θα περίμενε ίσως κανείς γι' αυτήν την ομάδα των επιστημόνων.

Η ικανοποίηση των επαναπατρισθέντων από την εργασία τους ποικίλλει. Από πλευράς αμοιβής, κοινωνικών ασφαλίσεων και επισημονικού επιπέδου οι πιο πολλοί είναι δυσαρεστημένοι. Τη συμπεριφορά των συναδέλφων κυρίως και των εργοδοτών όμως την δρΐσκουν ικανοποιητική. Ο Πίνακας ΙΙΙ-10 αναφέρεται στην ικανοποίηση απο τη σημερινή εργασία.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ-10. Ικανοποίηση από την σημερινή εργασία

	Ναι %	Όχι %	Δεν απάντησαν %	Σύνολο %
Αμοιβή	36,6	52,3	11,0	100,0
Επιστημονικό επίπεδο	32,2	55,9	11,9	100,0
Συνθήκες εργασίας	39,4	45,9	14,7	100,0
Κοινωνική Ασφάλιση	35,8	52,3	11,9	100,0
Συμπεριφορά εργοδότη	52,3	24,8	22,9	100,0
Συμπεριφορά συναδέλφων	67,9	13,8	18,3	100,0

Πηγή: Υπολογισμοί των συγγραφέων.

Παραθέτουμε τα ταμεία στα οποία ανήκουν, στην περίπτωση που η ικανοποίησή τους από τα ασφαλιστικά ταμεία είναι περιορισμένη: ΙΚΑ 44,1%, ΤΣΜΕΔΕ 32,1%, ΤΣΑΥ 9,2%, ΤΕΒΕ 0,9%, ΤΑΞΥ 0,9%, ΥΚΥ 0,9%, ΑΤΕ 0,9%. Έντεκα τοις εκατό (11%) των επαναπατρισθέντων επιστημόνων δεν ανήκουν σε κανένα ασφαλιστικό ταμείο.

Στην ερώτησή μας «αν δεν είστε ικανοποιημένοι από τη σημερινή σας εργασία τί νομίζετε ότι θα βελτίωνε την κατάστασή σας;» οι απαντήσεις δεν άλλαξαν καθόλου την εικόνα που έχει σχηματισθεί μέχρι τώρα. Οι επαναπατρισθέντες επιστήμονες θα ήθελαν να έδρισκαν:

- α) Εργασία ανάλογη με τα προσόντα τους και την ειδικότητά τους.
- β) Αναγνώριση της προϋπηρεσίας τους και περισσότερη εμπιστοσύνη στην κατάρτισή τους.
- γ) Περισσότερη κρατική μέριμνα και περισσότερες δυνατότητες ένταξής τους στο δημόσιο, με αντικειμενικά κριτήρια.

δ) Απλούστερη διαδικασία για την αναγνώριση των πτυχίων.

Συμπεράσματα και προτάσεις

Όσο μελετάται το θέμα της μετανάστευσης τόσο πιο ξεκάθαρο διαγράφεται το συμπέρασμα πως η επιστροφή είναι ο τελικός στόχος της αποδημίας. Έστω κι αν δεν επιτυγχάνεται πραγματικά, η επιστροφή και ο προβληματισμός γύρω από αυτήν καθορίζει τη συμπεριφορά και τις επιλογές όσων ζουν σε έναν τόπο ξένο.

Η επιστροφή ή η λαχτάρα για επιστροφή πάει ενάντια σε οικονομικά και πρακτικά οφέλη. Στην περίπτωση των επιστημόνων πάει ενάντια και σε οφέλη που άπτονται της επιστημονικής και επαγγελματικής σταδιοδρομίας.²⁸ Για τους Νοτιοευρωπαίους, και ιδιαίτερα για τους Έλληνες, η επιθυμία για επαναπατρισμό είναι έντονη και αυτό δεν είναι μόνο εντύπωση αλλά αποδεικνύεται και με την έρευνα.²⁹ Οι λόγοι της επιστροφής είναι σπάνια σαφείς και συγκεκριμένοι. Οι επαναπατριζόμενοι, και όταν ακόμα τους δίνεται η δυνατότητα, δεν εξετάζουν πρώτα την κατάσταση στην Ελλάδα· δεν εξασφαλίζουν εργασία, αναγνώριση πτυχίων και προϋπηρεσίας, κατοικία, κοινωνικές ασφαλίσεις, εκπαιδευτικά ιδρύματα για τα παιδιά. Απλά κάποια στιγμή βρίσκουν την ευκαιρία και παίρνουν τον δρόμο του γυρισμού, όπως λένε οι ίδιοι, γιατί τους ωθεί η νοσταλγία, η αγάπη για την πατρίδα. Αυτή την αιτιολογία δίνουν ακόμη και άτομα που για είκοσι γενεές κανένας πρόγονός τους δεν πάτησε το χώμα της τόσο επιθυμητής πατρίδας. Αναφερόμαστε σε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων που επαναπατριζονται από τη Σοβιετική Ένωση και που οι πρόγονοί τους ζούσαν στη γη του Πόντου.

Δεν εκπλήσσει λοιπόν που τα κύρια αιτήματα των Ελλήνων των ανατολικών χωρών ήταν μέχρι το τέλος του 1982 ο ελεύθερος επαναπατρισμός και η ανάκτηση της ελληνικής ιθαγένειας. Τα δύο αυτά βασικά αιτήματα εξέφραζαν την ανάγκη όλων των Ελλήνων των σοσιαλιστικών χωρών, κυρίως όμως αυτών που είχαν προσφύγει σ' αυτές τις χώρες την περίοδο 1946-49.

Με την Υπουργική Απόφαση αριθμός 106841 (ΦΕΚ 1, τεύχος δεύτερο, 5.1.83) οι δύο αυτές δυσκολίες ξεπεράστηκαν. Στα πλαίσια

28. Βλέπε William A. Glaser with the assistance of G. Christopher Habeus, *The Brain Drain: Emigration and Return* (New York: Pergamon Press, 1978).

29. Ibid.

της πολιτικής της Κυβέρνησης για εθνική συμφιλίωση και ομοψυχία, «μπορούν να επιστρέψουν στην Ελλάδα όλοι οι Έλληνες το γένος, που κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου 1946-49 και λόγω αυτού κατέφυγαν στην αλλοδαπή ως πολιτικοί πρόσφυγες, έστω και αν αποστερήθηκαν της ελληνικής ιθαγένειας». Ο χρόνος της επιστροφής θα εξαρτηθεί από την επιθυμία των ίδιων των προσφύγων οι οποίοι θα πρέπει να εφοδιαστούν με ταξιδιωτικό έγγραφο από την Ελληνική Προξενική Αρχή της χώρας όπου διαμένουν. Στην ίδια ρύθμιση για την απόδοση της ελληνικής ιθαγένειας εμπίπτουν οι σύζυγοι και οι κατιόντες των προσφύγων.

Δεδομένου ότι η πλειονότητα των πολιτικών προσφύγων που παραμένουν εκτός Ελλάδας έχει υποβάλει αίτηση επαναπατριsmού, με τη δημοσίευση της παραπάνω απόφασης προβλέπεται ότι θα επιστρέψουν οι περισσότεροι από τους 34.000 Έλληνες πρόσφυγες που παραμένουν στις σοσιαλιστικές χώρες. Αναφέρθηκε ήδη ότι το 51% αυτών είναι εργαζόμενοι και το 27% είναι μαθητές και σπουδαστές. Οπότε, ο αριθμός των επιστημόνων από ανατολικές χώρες στην Ελλάδα ενδέχεται, από τις 4.000 περίπου που είναι τώρα, να ξεπεράσει τον αριθμό των 10.000 ατόμων. Η απόφαση για τον ελεύθερο επαναπατριsmό ήταν αναγκαία. Δεν λύνει όμως τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες στην Ελλάδα. Αντίθετα, θα αυξήσει τον αριθμό των ατόμων που τα αντιμετωπίζουν. Παρ' όλον ότι μελετάται από τους αρμόδιους φορείς η διευθέτηση των θεμάτων στρατολογίας, συνταξιοδότησης και απόδοσης περιουσιών, οι λύσεις ούτε εύκολες είναι ούτε άμεσες. Βέβαια, τα τρία αυτά θέματα δεν απασχολούν ιδιαίτερα τον πληθυσμό αυτής της έρευνας.

Τα προβλήματα των επαναπατριζομένων επιστημόνων, που προέρχονται από ανατολικές χώρες, σε μερικά σημεία μόνο διαφέρουν από αυτά των επιστημόνων που επανέρχονται στην Ελλάδα από δυτικές χώρες. Τα ιδιαίτερα αυτά προβλήματα απορρέουν από τις διαφορές στο οικονομικό και το κοινωνικό σύστημα μεταξύ ανατολικών χωρών, από τη μια μεριά, και δυτικών χωρών και Ελλάδος από την άλλη. Όσοι έχουν εκπαιδευθεί στην οικονομολογία και τη φιλολογία φυσικό είναι να δυσκολεύονται να βρουν εργασία σε ένα τόσο διαφορετικό οικονομικό σύστημα και με τόσο διαφορετική γλώσσα. Το πρόβλημα όμως της ανεργίας μεταξύ των επαναπατρισθέντων από ανατολικές χώρες επιστημόνων είναι πολύ εκτεταμένο και, αντίθετα από τους επιστήμονες που έρχονται από δυτικές χώρες, μεγάλο είναι το ποσοστό εκείνων που έχουν βρει κάποια εργασία η οποία όμως δεν είναι καν του κλάδου στον οποίο έχουν εκπαιδευθεί και βέβαια δεν

τους εξασφαλίζει επαγγελματική πείρα ανάλογη με την προηγούμενη. Η αναγνώριση των πτυχίων δεν είναι η αιτία. Αν και αργεί η διαδικασία της, οι περισσότεροι την έχουν εξασφαλίσει. Όσο για την ελληνική γλώσσα, την γνωρίζουν ικανοποιητικά. Στο σημείο που διαφέρουν από τους επαναπατριζόμενους από δυτικές χώρες είναι ότι δεν γεννήθηκαν και δεν μεγάλωσαν στην Ελλάδα.

Όσοι έζησαν στις δυτικές χώρες έφυγαν συνήθως για λόγους σπουδών και έχουν γαλουχηθεί με τη στρατηγική επιβίωση της ελληνικής αγοράς εργασίας, ενώ οι των ανατολικών χωρών τις αντιμετωπίζουν για πρώτη φορά. Αυτοί που επαναπατριζονται από ανατολικές χώρες δεν έχουν γνωριμίες σημαντικές στην Ελλάδα. Φυσικό λοιπόν είναι να ζητούν μεγαλύτερη συμπαράσταση από το Ελληνικό Κράτος, μέσω κάποιου αρμόδιου φορέα που να αναγνωρίζει την ιδιαιτερότητα των προβλημάτων προσαρμογής τους. Αρμοδιότητες ενός τέτοιου φορέα θα ήταν:

α) Η έγκαιρη ενημέρωση σχετικά με τις συνθήκες εργασίας, τις διάφορες διαδικασίες ένταξης, τα προβλήματα που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν και τις δυνατότητες επιλύσεώς τους.

β) Η διαπίστωση των κενών της κατάρτισής τους προκειμένου στη συνέχεια να έχουν τη δυνατότητα να συναγωνισθούν στην ελληνική αγορά εργασίας και η κάλυψη αυτών των κενών.

γ) Η εξασφάλιση εργασίας στον τομέα τους, αν αυτή είναι επιθυμητή από τους ίδιους.

δ) Η συνεργασία με συλλογικά όργανα των ίδιων των επαναπατρισθέντων μια και έχει αποδειχθεί ότι η πληροφόρηση και η συμπαράσταση γίνεται έτσι πιο άμεση και αποτελεσματική.

Μια ουσιαστική βοήθεια στα πρώτα βήματα της ένταξης των επαναπατριζομένων θα είχε ως αποτέλεσμα να ζήσουν στην Ελλάδα στο επίπεδο των συναδέλφων τους. Το όφελος δεν θα ήταν μόνο δικό τους αλλά και της χώρας μας.